

Хохліна О. Індивідуальний стиль активності та його становлення як умова успішного функціонування суб'єкта / Хохліна О.П. // Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій в умовах мережевого суспільства: Монографія колективна / За ред. Л.В. Помиткіної, О.П.Хохліної. – К.: ТОВ «Альфа-ПК», 2019. – С.43-55.

Хохліна О.

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ АКТИВНОСТІ ТА ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ ЯК УМОВА УСПІШНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ СУБ'ЄКТА

Успішність цілеспрямованої активності людини пов'язана з виникненням у її розвитку загального та індивідуально-своєрідного. Засвоєння форм активності (діяльності та спілкування) супроводжується становленням у суб'єкта індивідуального їх стилю, який проявляється найбільшою мірою в екстремальних умовах. При цьому стиль забезпечує найбільш ефективне виконання діяльності та спілкування з урахуванням індивідуально-типологічних особливостей людини, маючи при цьому компенсаторне значення. У зв'язку з цим становлення та формування у суб'єкта індивідуального стилю розглядається в науці й як важлива умова пристосування біологічно зумовлених (передусім темпераментальних) особливостей розвитку до діяльності, і щонайперше в екстремальних умовах. Висвітливо результати теоретико-емпіричного вивчення проблеми індивідуального стилю діяльності (ІСД) – його суті та формування; наведемо й найсуттєвіші дані проведеного нами дослідження стильових особливостей спілкування. В основу аналізу проблеми покладено матеріали праць Г.М. Андрєєвої, С.І. Асфандярової, О.К. Байтметова, К.М. Гуревича, Є.О. Климова, Г.Ф. Королькової, Б.Ф. Ломова, В.С. Мерліна, М.Г. Субханкулова, В.Д. Шадрикова, М.Р. Щукіна, В.В. Ляшко, а також власного дослідження. Слід зазначити, що вони присвячені здебільшого проблемі індивідуального стилю трудової діяльності.

Дослідження показує, що ІСД в широкому розумінні — це система характерних ознак діяльності людини, зумовлених особливостями її

особистості і передусім типологічними, пов'язаними з особливостями нервової системи. У більш вузькому розумінні ІСД розглядається як стійка система способів діяльності, що забезпечує найкраще її виконання людиною і стійко характеризує її в типових умовах. Інакше кажучи, індивідуальний стиль є індивідуально-своєрідна система психологічних засобів, до яких свідомо чи стихійно вдається людина для найкращого врівноважування своєї типологічно зумовленої індивідуальності з предметними, зовнішніми умовами діяльності. До ознак ІСД Є.О. Климов відносить такі: а) стійка система прийомів та способів діяльності; б) зумовленість стійкої системи прийомів та способів діяльності певними особистісними якостями; в) слугування стійкої системи прийомів та способів діяльності засобом ефективною пристосування до об'єктивних вимог. В основі ІСД лежить індивідуальний спосіб діяльності, який у своєрідній формі відтворює об'єктивні і суб'єктивні умови її здійснення. Такий спосіб визначається на основі порівняння з еталонним — нормативно схваленим, тобто узагальненим і закріпленим у розрахованих на абстрактного суб'єкта інструкціях та на середні умови. Нормативно схвалений спосіб діяльності є суспільною категорією, в ньому узагальнені суспільний досвід і здібності попередніх поколінь.

На основі узагальнення наведених у джерелах даних виявлено, що у творчій розумовій діяльності ІСД виявляється як у прийомах і способах роботи, так і в продуктах творчості, тоді як у виробничій праці він може виявлятися лише в способах і прийомах роботи, оскільки вимоги до продукту тут жорстко регламентовані. Говорячи про способи, засоби, мають на увазі як орієнтувальну, так і виконавчу складові діяльності. Передусім в орієнтувальних та виконавчих діях виявляється індивідуальний стиль. Так, особи з рухливою та лабільною нервовою системою мають підвищені швидкісні можливості виконувати різноманітні дії, а особи з інертною нервовою системою мають сприятливі можливості для виконання повільних та одноманітних дій. У людей з інертною та слабкою нервовою системою спостерігається розгорнута

орієнтувальна діяльність. Отже, одні мають сприятливі індивідуальні можливості для досягнення високої продуктивності праці, інші — для досягнення її якості. Але за умови спеціального педагогічного впливу і ті, й інші досягають високих результатів за обома показниками ефективності діяльності. Типологічні особливості людини впливають на вибір та організацію відповідних їй умов діяльності. Так, особи з рухливою і лабільною нервовою системою схильні варіювати, урізноманітнювати роботу. Люди з інертною нервовою системою охоче виконують завдання, що вимагають одноманітних, багаторазових дій. Щодо організації робочого місця інертні схильні завчасно розкласти інструменти та пристосування в певному і звичному порядку, запитися матеріалом тощо, а рухливим це не властиво. Так само інертні ретельно вивчають документацію, готують верстат. У рухливих ці етапи характеризуються більшою згорнутістю. Ретельно та пунктуально додержувати вимог до праці більше схильні інертні; а особи з рухливою та сильною нервовою системою допускають більше порушень у цьому плані (О.К. Байтметов, Є.О. Климов, М.Р. Щукін).

У дослідженні О.К. Байтметова виявлено відмінності індивідуального стилю учнів із сильною та слабкою нервовою системою під час перевірки виконання письмової роботи (твір, диктант та ін.). Учні зі слабкою нервовою системою мають більше сумнівів щодо правильності виконання. Вони декілька разів виправляють написане, перевірка в них займає набагато більше часу. Вони мають відмінність і в стилі викладу матеріалу. У тому разі, коли матеріал добре усвідомлений та засвоєний, учні слабого типу частіше використовують складні синтаксичні конструкції, а учні сильного типу — прості. При недостатньому засвоєнні матеріалу типологічні відмінності в стилі викладу виявити неможливо, бо вони «перекриваються» відмінностями в рівні загальної підготовленості. Індивідуальний стиль виявляється і в змінах функціональних станів, якщо вони є засобами досягнення мети діяльності. Приклад цього — «самозбудження» в ораторів, акторів.

Спеціальні дослідження показують, то індикатором відповідності індивідуальних особливостей людини діяльності, способу її виконання є позитивні чи негативні емоції. Особлива залежність ефективності діяльності від типологічних особливостей нервової системи виявляється в екстремальній ситуації. В осіб із сильною та рухливою нервовою системою діяльність поліпшується, а в осіб із слабкою й інертною нервовою системою — погіршується (П.Р. Атутов, Є.О. Климов, К.М. Гуревич та ін.).

Загалом, як показують дослідження, ІСД (передусім виконавчий та підготовчий), визначається особливостями нервової системи, які лежать в основі темпераменту (в основі виконавчого індивідуального стилю лежить рухлива та сильна нервова система, в основі підготовчого – інертна та слабка (Є.П. Ільїн); на силу нервової системи вказує й рівень тривожності суб'єкта (вищий рівень тривожності мають особи зі слабкою нервовою системою, тобто з підготовчим стилем) (Н.Н. Данілова, В.С. Мерлін, Я. Стреляу та ін.).

Вивчення питання про керування процесом урахування і формування ІСД показало важливість з'ясувати його складові. Так, Є.О. Климов у структурі даного утворення виділяє дві групи особливостей. Перша група, що становить «ядро» стилю, охоплює такі особливості, способи діяльності, які виявляються мимовільно, без помітних зусиль суб'єкта під безпосереднім впливом типологічних властивостей його нервової системи. Саме ці особливості насамперед забезпечують ефект пристосування до зовнішніх обставин, але вони не завжди є достатніми. З'являється друга група особливостей — своєрідна «надбудова до ядра», що виникає в результаті свідомих чи стихійних пошуків шляхів пристосування. До того ж, як показує аналіз, особливості цієї групи завжди мають позитивне значення для ефективності діяльності. Наприклад, на основі інертності сама по собі виникає схильність не відриватися від розпочатої роботи (ядерна ознака). Ця особливість у результаті усвідомлення може стати своєрідним способом ефективного пристосування до середовища у вигляді доведення дій до завершення («надбудова до ядра»). Так само на основі

інертності легко здійснюються повільні та плавні рухи. Усвідомлення цього приводить до того, що суб'єкт віддає перевагу стереотипним способам дій, пунктуальному додержанню прийнятої раніше послідовності. Аналогічно розглядаються і протилежні риси діяльності, які самі по собі й у результаті усвідомлення виникають на основі рухливості.

До «ядра» входять дві відносно самостійні категорії особливостей: одні («А») сприяють успішності в діяльності, інші («Б») — їй перешкоджають. Залежно від зміни завдань чи умов ці категорії можуть змінювати свій характер. Так, Є.О. Климов наводить приклад, коли надання переваги одноманітним неспішним діям у інертних буде віднесено до першої категорії при ручному поліруванні виробу й до другої, коли постане завдання терміново і часто змінювати характер рухів при утримуванні рівноваги на нестійкій опорі. Ті ж особливості в ядрі стилю, які перешкоджають успіху в діяльності, мають тенденцію з часом «обростати» компенсаторними механізмами. Так, недостатня спритність у інертних компенсується передбачливістю, вищим рівнем орієнтувальної діяльності.

У «надбудові до ядра» також виділяється дві категорії ознак: 1) особливості, пов'язані з максимальним використанням позитивних можливостей пристосування («В»); 2) особливості, що мають компенсаторне значення («Г»).

Так, інертні спортсмени-акробати віддають перевагу вправам, куди входять статичні пози, повільні і плавні рухи. Робітники-верстатники інертного типу доводять до досконалості стереотипну упорядкованість трудових дій і систематичність у роботі. На рис. 1 показано наше розуміння описаної вище структури індивідуального стилю діяльності.

Індивідуальний стиль діяльності

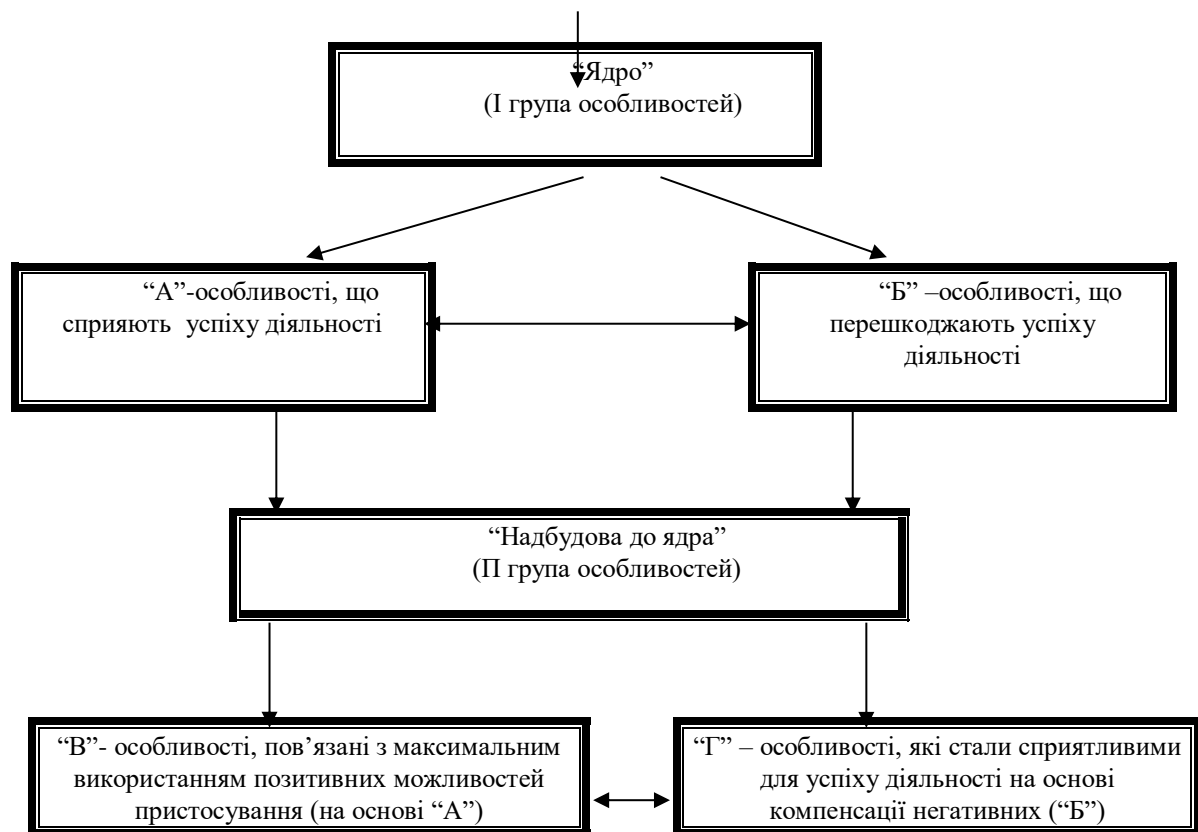

Рис. 1. Структура індивідуального стилю діяльності

Є.О. Климов, виходячи із запропонованої ним структури ІСД, розглядає і питання про його формування. Він вважає, що сформованість стилю залежить від того, скільки в ньому виявляється особливостей, що сприяють успіху в діяльності (як ті, що належать до «ядра», так і ті, що є «надбудовою» до нього, тобто «А», «В», «Г»), і як мало виявляється некомпенсованих особливостей, що йому перешкоджають («Б»). Керування процесом формування індивідуального стилю досягається завдяки конструюванню передусім елементів надбудови до його ядра, тобто особливостей категорій «В», «Г». В.С. Мерлін у структурі індивідуального стилю також виділяє прийоми діяльності, що ґрунтуються на використанні позитивних особливостей реагування чи на компенсації негативних особливостей реагування.

З'ясування сутності й складових ІСД дає змогу також розглянути ті основні механізми, які лежать в основі його становлення. Такими є передусім

механізми адаптації та компенсації. Саме цей аспект проблеми досліджував М.Р. Щукін. Але, з огляду на структуру ІСД, де особливе «розвивальне значення» для особи має саме «надбудова до ядра», допускається, що при його формуванні слід надавати не менш важливого значення механізму корекції. Та й результати проведеного М.Р. Щукіним дослідження доводять, що механізми адаптації і компенсації не завжди сприяють досягненню необхідного результату діяльності.

Крім цих механізмів істотне значення мають особливі механізми, що сприяють виконанню трудових дій в оптимальних межах. Необхідність доведення характеристик трудових дій до таких меж пов'язана з тим, що в деяких випадках зумовлені властивостями нервової системи негативні особливості діяльності неможливо компенсувати іншими особливостями, а також з тим, що сприятливі можливості людини не завжди можуть реалізуватися в трудовій діяльності. Так, інертність нервової системи може мати небажані прояви у вигляді надмірної розтягненості виконання як окремих дій, так і завдання в цілому. Ця особливість може закріпитися, стати звичкою і негативно впливати на рівень продуктивності діяльності.

Рухливі учні та робітники виявляють квапливість, що може призводити до недостатньої старанності у виконанні дій та послабленого контролю. Зниження контрольної функції, в свою чергу, часто є причиною зниження якості роботи. Послаблення контролю в інертних виявляється в багаторазових повторях контрольних дій та в повільному їх виконанні. Ці випадки, на думку М.Р. Щукіна, характеризуються як нераціональний індивідуальний стиль або псевдостиль, бо особливості виконання трудових операцій виходять за оптимальні межі. А це призводить до низьких чи односторонніх результатів діяльності (низька продуктивність при високій якості або навпаки). Тому він доходить висновку про важливість у становленні індивідуального стилю діяльності не лише механізмів адаптації та компенсації, а й механізмів корекції. Завдяки цим механізмам в одних випадках особливості виконання трудових дій

обмежуються, а в інших — «підтягуються» до певного рівня. Але це не означає нав'язувати особам з протилежними типологічними характеристиками однакові прийоми діяльності. Йдеться про усунення крайнощів та формування таких способів виконання трудових дій, які перебувають в оптимальних межах. Ці межі забезпечують здобуття необхідних результатів як за продуктивністю, так і якістю.

У результаті проведеного нами (О.П. Хохліна) спеціального експериментального дослідження на матеріалі трудового навчання школярів були конкретизовані суть та найважливіші умови формування ІСД, результати якого наведемо. Виявлено, що становлення індивідуального стилю відбувається на основі способів, яким особа віддає перевагу в процесі виконання трудових завдань. Індивідуальний спосіб діяльності розглядається передусім як певна послідовність виконання трудових дій та особливості їх здійснення. Учень намагається виконувати діяльність таким способом, який відповідає її особливостям, а тому є зручним. Але стиль, до якого він звертається дитина в процесі виконання трудових завдань, не завжди є найкращим для досягнення високих показників ефективності діяльності. Такий стиль діяльності розглядається як псевдостиль. Тому формування індивідуального стилю діяльності є спеціальним завданням, що має розв'язуватися в процесі трудової підготовки. При цьому акцент слід робити не стільки на компенсаторних механізмах, які забезпечують адаптаційні процеси особи до умов діяльності, скільки на корекції, відсіюванні псевдостилю (способу діяння, який хоч і відповідає особливостям психофізичного розвитку учня, але негативно впливає на показники ефективності діяльності), на розвиткові позитивних для засвоєння та виконання діяльності можливостей. Тобто, для продуктивної і якісної діяльності особливого значення набуває становлення в особи скоригованого відповідно до вимог діяльності та оптимального її виконання абстрактним суб'єктом ІСД. Таким чином, становлення індивідуального стилю на основі механізмів коригування передбачає

формування передусім раціонального способу діяльності, відповідного об'єктивним і суб'єктивним умовам її виконання.

Для подолання негативних проявів психофізичних властивостей людини дуже важливо формувати автоматизми, що перешкоджають цим проявам та відповідають вимогам діяльності. Формування таких автоматизмів — це не що інше, як засвоєння еталонних способів діяльності. Тому індивідуальний стиль найкраще виховується в процесі виконання таких завдань, які можна успішно виконати найрізноманітнішими способами та прийомами. При цьому учням слід обов'язково пропонувати найбільш раціональні (еталонні) способи дій, яких вони мають додержуватися в своїй роботі.

Ефективним є розв'язання завдань передусім з жорстко регламентованими способами й послідовністю дій (технологічними процесами), що виключає можливість помилок. Водночас успішне засвоєння знань, умінь та навичок на основі регламентації способів і послідовності дій створюють сприятливі умови для прояву та формування індивідуального стилю в подальших самостійно розв'язуваних завданнях. Самостійне виконання завдання, що часто супроводжується низкою недоцільних спроб, безліччю помилок, вкрай неекономними витратами сил та часу, проявом псевдостилю, є важливим і необхідним етапом на шляху становлення раціонального стилю.

Виходячи з наведених теоретичних засад та здобутих даних про рівні сформованості індивідуального способу діяльності в учнів, його становлення має здійснюватися під керівництвом педагога поетапно, а саме: 1. Засвоєння учнями еталонного способу роботи за допомогою педагога. 2. Набуття учнями досвіду самостійно визначати спосіб роботи. 3. Самостійне визначення учнем способу роботи, максимально наближеного до еталонного. У процесі формування індивідуального стилю діяльності важливе значення має контроль за виконанням учнями завдань різними способами, якому відводиться особлива роль у відсіюванні нераціональних варіантів відповідно до об'єктивних вимог діяльності.

Необхідною умовою становлення індивідуального стилю є мотивація, позитивне ставлення до виконання діяльності. Досягається це на основі передусім результативності відповідної її особливостям діяльності. Виявлено, що позитивне ставлення сприяє найповнішому використанню сприятливих, фізіологічно та психологічно обумовлених можливостей, полегшує компенсацію недостатніх особливостей, дає змогу доводити характеристики трудових прийомів до необхідних оптимальних меж. Отже, воно є умовою становлення ІСД на основі використання всіх важливих механізмів: адаптації, компенсації, корекції. В свою чергу, можливість застосовувати сформований таким чином індивідуальний стиль у діяльності забезпечує досягнення її ефективності, активізує мотиваційну сферу й закріплює позитивне ставлення до учіння та праці.

Безпосередньо на позитивну мотивацію діяльності впливає робота з учнем, спрямована на: 1) нейтралізацію нав'язаних йому оцінок своїх особливостей; 2) формування впевненості в своїх можливостях; 3) показ переваг і недоліків у роботі; 4) створення сприятливого емоційного фону при критичному аналізі діяльності; 5) перебудову типологічно обумовлених установок (інертні схильні діяти лише за умови завчасної підготовки, вони бояться діяти швидше; рухливі ж — схильні діяти без достатнього контролю) (за М.Р. Щукіним).

Таким чином, в учнів можна формувати скоригований індивідуальний стиль в оптимальних межах на основі використання учбово-практичних завдань, у процесі виконання яких дитина могла б виявити свою «манеру» діяння. Найефективнішим є таке використання завдань, коли учень спочатку засвоює еталонний спосіб, а лише потім може самостійно обирати послідовність дій тощо. Необхідна умова надання дитині можливості самостійно діяти — це контроль за її виконанням завдання з метою відсіювання псевдостилу, тобто нераціональних способів з точки зору психофізичних і часових витрат, які призводять до низьких показників продуктивності та якості

роботи. Важливим для проведення такої педагогічної роботи є створення в учнів позитивної мотивації до виконуваної діяльності. Досягається це на основі насамперед результативності відповідної її особливостям діяльності.

Нами (О.П. Хохліна, О.І. Анашкіна) було проведено дослідження щодо уточнення безпосередньо суті поняття «стиль спілкування», наявності спільних з індивідуальним стилем діяльності детермінант (особливостей нервової системи, тривожності). На емпіричному етапі дослідження, що проводилось зі студентами, використовувались «Методика діагностики міжособистісних стосунків» Т. Лірі, «Методика визначення стилю міжособистісної взаємодії» за С.В. Максимовим та Ю.А. Лобейко, тест «Визначення власного стилю поведінки в конфліктній ситуації» К. Томаса, «Тест – опитувальник структури темпераменту» за Я. Стреляу (*адаптація Н.Н. Данилової, А.Г. Шмельова*), «Дослідження тривожності» за Ч.Д. Спілбергом. У результаті дослідження було виявлене наступне.

Стиль спілкування розглядається як індивідуальна стабільна форма комунікативної поведінки людини, що проявляється в умовах взаємодії. Стиль спілкування не є вродженою якістю і відображає усталені способи взаємодії певного типу людини в певних умовах. Емпіричним шляхом з'ясовано, що темпераментальні особливості суб'єкта правомірно розглядати в якості детермінанти використання стилів спілкування, однак виразної диференціації певних стилів відповідно до особливостей нервової системи не спостерігається. Особливістю детермінації стилів спілкування темпераментальними властивостями є спроможність до використання людиною всього діапазону способів взаємодії носіями сильної нервової системи та обмеженість такої можливості в осіб з іншими типами ВНД. Виявлене вказує на специфічний характер детермінації стилів спілкування, на відміну від чіткої диференціації зумовленості особливостями нервової системи індивідуального стилю діяльності.

Виявлено наявність високого та виразного рівня зв'язку між середнім рівнем особистісної тривожності та більшістю стилів спілкування. Саме особистісна тривожність на середньому рівні є тим оптимальним її рівнем, що дозволяє суб'єкту, як і сильна нервова система, використовувати весь діапазон способів взаємодії у процесі спілкування. Отже, незважаючи на отримані дані про детермінацію стилів спілкування темпераментальними особливостями та тривожністю, виявлено її специфічний, недостатньо диференційований характер щодо способів діяння, порівняно з індивідуальним стилем діяльності суб'єкта.

У результаті проведеного теоретико-емпіричного дослідження з проблеми стильових особливостей діяльності та спілкування, основні результати якого наводяться у статті, ми дійшли наступних висновків.

Стильові особливості активності – індивідуальний стиль діяльності та стиль спілкування – важливий ефект розвитку людини, що відображає виникнення в ньому індивідуально-своєрідного та забезпечує ефективність цілеспрямованого перетворення дійсності (діяльність) та взаємодії (спілкування). Такі особливості детермінуються типологічними властивостями особистості, передусім природньо-обумовленими – особливостями нервової системи. Використання в діяльності (та спілкуванні) індивідуального стилю забезпечує врівноважування індивідуальних, суб'єктивних, особливостей людини та об'єктивних вимог діяльності та забезпечує їх успішність – досягнення показників якості, швидкості та продуктивності. Стиль забезпечує суб'єкту «зручність» функціонування та розв'язання завдань; він має адаптивне, компенсаторне та корекційне значення.

Особливістю детермінації стилів спілкування темпераментальними властивостями є спроможність до використання людиною всього діапазону способів взаємодії носіями сильної нервової системи та обмеженість такої можливості в осіб з іншими типами ВНД. Виявлене вказує на специфічний характер детермінації стилів спілкування, на відміну від чіткої диференціації

зумовленості особливостями нервової системи індивідуального стилю діяльності.

Показником індивідуального стилю діяльності та стилю спілкування є позитивні емоції, що виникають у процесі та результаті успішного їх використання, а найбільшою мірою індивідуальний стиль (передусім підготовчий та виконавчий стилі діяльності) проявляється в екстремальних ситуаціях. Це ж є підставою для висновку про важливість психологічних знань щодо суті зазначеного надбання та необхідність його врахування й цілеспрямованого формування в осіб при підготовці до діяльності.

Література

1. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы / Климов Е.А. – Казань, 1969. - 278 с.
2. Мерлин В.С. Формирование индивидуального стиля деятельности в процессе обучения / Мерлин В.С., Климов Е.А. // Сов.педагогика. – 1967. - №4. – С.110-118.
3. Хохліна О.П. Проблема стильових особливостей життєдіяльності людини у контексті її онтогенетичного розвитку /Хохліна О.П. // Естетика і етика педагогічної дії: Зб.наук.пр. Вип. 4. - К.- Полтава, 2012. – С.62-74.
4. Хохліна О.П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку / Хохліна О.П. – К.: Педагогічна думка, 2000. – 286 с.